

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Älvkarleby kyrka ligger i kyrkbyn Östanån vid Dalälven och intill den gamla landsvägen genom Älvkarleby. Byn har karaktären av ett gammalt sockencentrum. I området finns flera välbevarade större och mindre gårdar. Klockstapeln ligger på andra sidan landsvägen från kyrkan sett. Där ligger även kyrkogårdens ekonomigård. I närheten återfinns också hembygdsgården.

2.2 Kyrkan

Älvkarleby kyrka är en senmedeltida tornlös salkyrka med sakristia och vapenhus av den typ som är så vanlig i Uppland. Den är byggd i gråsten med tegel i gavelröstena och portöppningarna. Kyrkan grundlades 1478 och invigdes 1490 av ärkebiskop Jakob Ulfsson. Redan vid invigningen var kyrkan väggar och valv rikt dekorerade med målningar som anses ha utförts av konstnärer ur den s.k. Tierpsskolan. Omkring år 1700 förlängdes kyrkan då ett nytt kor med tresidig avslutning uppfördes. I samband med det revs den gamla sakristian och en ny uppfördes.

Kyrkans fasader är slätputsade och avfärgade i vitt. Västra gavelröstet av tegel är försett med vitputsade blinderingsnicher och mönstermurat tegel. De stora rundbågiga fönstren är försedda med gjutjärnsfönster i nygotisk stil som tillkom vid restaureringen 1890-91. Det branta sadeltaket är valmat över koret och täckt med falsad skivplåt. Ingången till vapenhuset är försett med en flersprångig, senmedeltida tegelportal. Interiören fick sin nuvarande prägel vid restaureringen 1890-91 som utfördes enligt förslag av stadsarkitekten i Uppsala Carl Axel Ekholm. Då försågs kyrkan med en helt ny inredning i nygotisk stil som fortfarande är intakt. Samtidigt togs de senmedeltida valvmålningarna togs fram och restaurerades hårt enligt det sena 1800-talets smak. Väggarna försågs med schablonmålningar och kvaderimitationer. Under 1900-talet har endast mindre förändringar genomförts i kyrkan och interiören står därför som ett intressant och ovanligt välbevarat exempel på det sena 1800-talets restaureringskonst och nyvaknade intresse för medeltida konst.

På altaret står ett senmedeltida altarskåp med den strålomkransade Maria i centrum som hör till kyrkans ursprungliga inredning. I koret står även en dopfont av kalksten från 1400-talet. Kyrkan har ytterligare flera medeltida skulpturer. På korets norra vägg ovan ingången till sakristian hänger en märklig målning från 1563 av den holländske renässansmästaren Joachim Buecklaer. Tavlan som skildrar Jesus Golgatavandring är försedd med postament och krön i barockstil och ingår som en del i ett epitafium till minne av David Leijel, ägare till Älvkarleö bruk. På långhusets norra vägg hänger en f.d. altartavla med en stor oljemålning från 1702 av C Thomas, föreställande Kristus i Getsemane.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården, som har sin största utbredning söder om kyrkan, har utvidgats ett flertal gånger. Den första utvidgningen mot söder skedde 1806-07. År 1849 togs området norr om kyrkan i bruk som begravningsplats. 1931 och 1945 skedde ytterligare utvidgningar i söder och sydväst och 1985 utvidgades kyrkogården åt väster i slutningen ner mot älven. Där anlades samtidigt en minneslund.

Kyrkogården omges av en kallmurad gråstensmur med trädkrans av stora lövträd. Den har flera entréer med huggna stengrindstolpar och järngrindar. Entrén mitt emot klockstapeln är

försedd med ett smitt överstycke av järn som uppsattes 1928 då man firade 450-årsminnet av kyrkans grundläggning. I sydväst avgränsas den av ett järnstaket.

Gravkvarteren är till största delen grästäckta. I sydväst finns dock ett stort enhetligt område med grusgravar omgärdade av låga häckar. Denna del tillkom under 1900-talets första hälft. Söder om kyrkan karakteriseras kyrkogården av låga häckar som avgränsning mellan gravkvarteren. Utmärkande är också de grustäckta, raka grusgångarna och de rätvinkliga gravkvarteren. Det finns gott om stora lövträd längs grusgångarna. Norr om kyrkan finns ett urngravsområde i nyklassicistisk stil med symmetriskt placerade häckar, typiskt för 1900-talets första hälft.

Kyrkogården har ett stort antal välbevarade gravvårdar från 1800-talets slut och 1900-talets början. I söder ligger även det allmänna varvet, med mindre, enklare gravvårdar. Sammantaget illustrerar kyrkogården mycket väl gravkonstens utveckling under hela 1900-talet. Av särskilt personhistoriskt intresse är den berömde författaren Stig Dagermans grav nära ingången till kyrkogården, sydöst om kyrkan.

2.4 Begravningskapell

Sydväst om kyrkan finns ett välbevarat gravkapell i trä från 1800-talets senare del. Kapellet har en detaljrik nyklassicistisk panelarkitektur med vitmålade fasader och bruna fönster och dörrar. Taket är täckt med falsad skivplåt.

2.5 Klockstapeln

Klockstapeln fick sin nuvarande form vid en ombyggnad år 1834 men är egentligen mycket äldre. När man går in i klockstapeln lägger man märke till den mäktiga konstruktionen av kraftiga trästolpar som delvis är klädda med tjärade spån. Klockstapeln hade från början en öppen spånklädd konstruktion. Vid ombyggnaden 1834 byggdes den om i nyklassicistisk stil. Den har en strikt geometrisk uppbyggnad i form av två stora kuber klädda med faluröd panel och vita listverk. Den övre kuben utgör klockvåningen med svarta rundbågiga ljudluckor och täcks av ett plåtklätt tälttak krönt av ett förgyllt kors. Infällda i taket, likt takkupor, finns fyra vitmålade urtavlor. I stapeln hänger tre klockor, samtliga från 1700-talet.

2.6 Bedömning och rekommendationer

Älvkarleby kyrka ligger i byn Östanån som bevarat karaktären av gammalt sockencentrum. Kyrkan invigdes 1490 och har formen av en typisk uppländsk sockenkyrka från senmedeltiden. Kyrkan präglas i hög grad av den restaurering som ägde rum 1890-91 och som är ett intressant och välbevarat exempel på det sena 1800-talets restaureringskonst och nyvaknade intresse för medeltida konst. I övrigt får kyrkorummet givetvis sin prägel av de rikt utformade senmedeltida valven samt de år 1890 framtagna och retuscherade senmedeltida valvmålningarna och väggarnas schablonmålningar. Den fasta inredningen i form av bänkar, orgel, orgelläktare samt predikstol och altarring fullbordar den nygotiska interiören från 1891.

De medeltida skulpturerna och epitafierna samt begravningsvapnen sätter också stark prägel på interiören liksom dopfunten i kalksten från 1400-talet. Av särskilt intresse är det välbevarade 1400-talsaltarskåpet samt St Eriksskulpturen under läktaren.

Kyrkogården har en välbevarad traditionell karaktär och illustrerar på ett tydligt sätt gravkulturens utveckling i Sverige från det sena 1800-talet och framåt.

Klockstapeln karakteriseras av strikt geometriska former och en nyklassicistisk arkitektur. De spånklädda kraftiga konstruktionsstolparna som visar att den ursprungligen haft en öppen konstruktion är av stort byggnadshistoriskt värde.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Interiören fick sin nuvarande karaktär vid en restaurering 1890-91 som är ett mycket välbevarat exempel på det sena 1800-talets restaureringskonst och av stort arkitekturhistoriskt värde.
- Den fasta inredningen i nygotik från 1890-91 bidrar starkt till interiörens karaktär och har med sin välbevarade helhet ett stort kulturhistoriskt värde.

Rekommendation

Vid kommande renoveringar respektive underhållsinsatser är det särskilt viktigt att bevara den enhetliga karaktär som kyrkan erhöll vid restaureringen 1890-91.

- Klockstapeln har med sin strikta nyklassicistiska arkitektur ett arkitekturhistoriskt värde. De kraftiga spånklädda bärande stolparna har ett stort byggnadshistoriskt värde då de är bevarade från den tid då klockstapeln ännu inte var inklädd med panel.

Rekommendation

Vid framtida vård- och underhållsarbeten på klockstapeln är det viktigt att bevara de spånklädda stolparna orörda samt att bevara den enhetliga nyklassicistiska exteriören.

- Kyrkogården har en välbevarad traditionell karaktär och illustrerar tydligt gravkonstens utveckling sedan slutet av 1800-talet.
- Den sydvästra delen av kyrkogården innehåller ett enhetligt område med grusgravar som är av kulturhistoriskt intresse och som bidrar till kyrkogårdens traditionella karaktär.
- Urngravsområdet har en välbevarad nyklassicistisk karaktär.
- Begravningskapellet är välbevarat i sin ursprungliga stil sedan slutet av 1800-talet och förstärker kyrkogårdens traditionella karaktär.

Rekommendation

Den övergripande struktur som finns på kyrkogården bör bevaras i befintligt skick. Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt det enhetliga grusgravsområdet, urngravsområdet i norr samt mångfalden av äldre gravvårdar. Grusgravsområdet bör bevaras till stor del. Urngravsområdet i norr bör bevaras intakt. Vid renovering av gravkapellet bör den ursprungliga detaljrika fasadpanelen bevaras.

2.7 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Bygd att vårda 2. Kulturmiljöer i Tierps, Älvkarleby och Östhammars kommuner. Uppsala 1984

Eriksson, Marja, *Älven, Skogen, Bruken, kulturmiljöprogram för Älvkarleby kommun 2002.*

Kilström, Bengt Ingmar, *Älvkarleby kyrka, Upplands kyrkor 128*, andra omarbetade upplagan, Uppsala 1988.

Medeltidens bildvärld, Historiska museets databas på Internet: medeltidbild.historiska.se.

Vägvisare till kyrkorna i Uppsala län, Uppsala 1997.

Upplandsmuseets arkiv: Fotografier och handlingar i topografiska arkivet. (UM)

Karakteriseringen är utförd i oktober 2008.